

Настоящим подтверждается, что статья Александры Шекерович «У огледалу културе: лингвокултуролошки приступ еуфемизма на примеру романа *Године врана* Синише Ковачевића» принята к публикации в сборнике докладов VI Школы сербистики и будет опубликована в течение 2025 г.

20 июня 2025 г.

Зав. кафедрой славянской филологии

Проф. Н.Е. Ананьева

Подпись Заверяю

У огледалу културе: лингвокултуролошки приступ еуфемизмима на примеру романа *Године врана* Сенише Ковачевића

Увод

Предмет нашега истраживања јесте лексика са еуфемистичним значењем посведочена у роману *Године врана* аутора Сенише Ковачевића. Поменутом слоју лексикона прилазимо из лингвокултуролошког и лексичко-семантичког угла. У оквиру истраживања циљ је утврдити мотивисаност употребе еуфемизама у контексту културолошких и друштвено-историјских околности тематизованих у роману. Постављени циљ одређује и неколике задатке истраживања:

1. Утврдити које се појавности и на основу којих параметара у српској лингвокултуралној заједници, представљеној на ограниченом корпусу једног историјског романа, именују на еуфемистичан начин;
2. Распаковати „културални пртљаг” еуфемистичне лексике – тј. испитати каква колективна уверења, ставови и генерализације мотивишу еуфемистичан однос субјекта именовања, те његову намеру да о појединим темама говори на ублажен начин;
3. Испитати на који начин избором еуфемистичне лексичке јединице, којом се денотира негативна појавност из сфере табуа и(ли) нечега што је човеку страно, застрашујуће и неизрециво, аутор, тј. његови јунаци заправо на ублажен начин указују на непожељан одсечак стварности;
4. Анализирати еуфемистичне називе за особе мушког и женског пола и утврдити које физичке и духовне особине колектив сматра непожељним за представнике двају полова, те их зато именује на еуфемистичан начин. На основу тога могуће је идентификовати који се стереотипи везују за мушкарце и жене у српском друштву и националној култури.

У реализовању постављених циљева и задатака може се утврдити неколико фаза. Најпре је извршена ексцерпција лексичких јединица са еуфемистичним значењем и сачињен је корпус. Централни део истраживања чини класификација еуфемистичних лексичких јединица у лексичко-семантичке групе. Свакој од издвојених лексичко-семантичких група посвећује се посебан сегмент рада. У истраживању се приступа семантичкој анализи еуфемизама којима се у роману именује или квалификује одређена појавност. Настојимо да повежемо традиционални приступ проучавању лексичког значења са когнитивним приступом.

Култура – човек – језик – еуфемизам

Култура и језик су општи феномени својствени човеку и неодојиви од његове природе (Бугарски 2005: 18). Човек се учи култури живећи у колективу,

„у којем од најранијег детињства стиче информације о свету око себе и о начину на који треба вредновати појаве које га окружују. Један од кључних видова упијања културе јесте управо усвајање и употреба матерњег језика” (Драгићевић 2024: 21).

У дијади културе и језика се, дакле, као трећи – везивни – елемент изнедрава човек,¹ схваћен као појединац и као друштво. Он језиком интерпретира и према субјективним вредностима оцењује појаве у култури (Бугарски 2005: 17; Бартмињски 2011: 22).

Одраз културе, схваћене као систем за организовање и усмеравање људског искуства, на језик огледа се у конотацији лексема – и то тзв. културалној конотацији (Драгићевић 2024: 76). Културални елемент је конститутивни део колективног значења речи или комбинација речи, у којима се рефлектује енциклопедијско знање о материјалним и историјским реалијама неког денотата, али је, уједно, и део колективног знања и резултат колективног језичког осећања (Вуловић 2015: 15–16). Поједини сегменти поимања и доживљавања света око нас, тј. поједине културалне особености похрањене су и у еуфемистичком слоју лексикона. М. Дешић (1990: 41) тако истиче да еуфемизми нису занимљиви само лингвистички, него и „по другим особинама, говоре о народном празноверју, о моралним нормама, о опхођењу према људима, о народном, друштвеном животу уопште”. Феномен еуфемизације, чини се, залази, поред лингвистичког, и у домене културологије, социологије, психологије, етике, чак и филозофије. У његовом испитивању је, према томе, пожељно примењивати вишеаспекатски приступ, који би потпуније пружио увид у појединости овога слоја лексике. Отуда проистиче и наша намера да еуфемизме сагледамо из лингвокултуролошког угла.

Еуфемизми своју функционалност црпе из двају тематских денотативних поља – то су – поље табуа и поље прагматике. Постојање табуа конструишу уверења људи, тј. одређене друштвене заједнице која се језиком служи у поједином времену. Они су, стога, варирали и мењали се током времена од верских до секуларних, од традиционалних до модерних (Георгијев 2015: 224). Ипак, најчешћи се и данас односе на тело и телесне течности; одећу; органе и чинове сексуалног односа; поједине физиолошке процесе; болест и смрт; именовање, обраћање, додиривање и гледање светих бића, предмета и места; нечисте силе; сакупљање хране, њену припрему и потрошњу (Шипка 2011: 19).

Друго функционално поље у чијим оквирима еуфемизми делују јесте поље прагматике. У њему је кључна комуникативна интенција у виду жеље да се саговорник или слушалац не повреди и не шокира, због чега се „маскира и прикрива права природа проскрибованих појмова” (Стојановић 2021: 225). Обраћање пажње на осећаје комуникатора приликом друштвене интеракције налази се у блиској вези са очувањем образа, сопственог и саговорниковог. У том смислу еуфемизам наступа као средство заштите говорниковог образа – ублажавајући исказ, он смањује шансе за потенцијалним сукобом који би могао променити или утицати на његов друштвени статус.²

Уопште, постојање еуфемизама условљавају културолошки и социјални фактори, који су увек омеђени месном и временском димензијом. Неку реч или израз једна друштвена заједница у одређеном временском одсечку употребљава у еуфемистичном значењу. Није засигурно да иста реч има еуфемистично значење и у некој другој друштвеној заједници, или чак у тој истој, само у неком другом временском одсечку. Ублажене речи могу изгубити свој еуфемистични потенцијал, могу бити замењене другим речима итд. Уколико, стога, пратимо које појавности и процесе појединац еуфемизује у једном временском одсечку можемо расветлити начин на који он парцелише и категоризује стварност. Потенцијално, можемо продрети до колективних ставова, уверења и генерализација једне заједнице, који леже у основи еуфемистичне супституције.

¹ Од последње деценије XX века у лингвистици доминира антропоцентричка парадигма, која у средиште научног интересовања као меру свих ствари смешта човека. У њеним се оквирима развила когнитивна лингвистика и из ње – лингвокултурологија (Драгићевић 2024: 36, 37).

² Уп. Шекеровић 2024.

У овом се истраживању приликом ексерпције лексичких јединица са еуфемистичним значењем водимо двама параметрима (према Сеничкина 2008; Стојановић 2021) – постојање негативног/табуизованог денотата у ванјезичкој стварности на који се еуфемистично образовање односи (нпр. *смрт*) и, друго, да еуфемистични израз има ублажену семантику и смањену информативност (нпр. *заспати вечним сном*).

Појмови из лингвокултуролошког апарата

За наше истраживање веома су важни појмови језичке слике света, лингвокултуролошког концепта, стереотипа и менталитета.

Под језичком сликом света подразумева се укупност знања о стварности која се формирала у колективној и индивидуалној свести и која је материјализована знаковним системима језика (Стефановић 2012: 16; Штрбац и Штасни 2022: 29). Она представља „израз човекове способности да моделује и структурише слику стварности у одређеној лингвокултурној заједници” (Драгићевић 2010: 12) и треба је разграничити на националну, концептуалну (научну и наивну) и наивну слику света (Драгићевић 2024: 83–87). Последња јесте предмет лингвокултуролошких истраживања, најбазичнија је и, као таква, могуће универзална. Кад се истражује, према томе, језичка слика света, изучавају се наивна знања о свету, фиксирана на различитим нивоима и поднивоима језичког система (Штрбац и Штасни 2022: 29). У њој се укрштају антропоцентризам и интересубјективност, јер, уједно, представља одраз субјективне перцепције и концептуализације стварности појединца, али и „јединство мисли, осећања и вредности” једног колектива (Исто).

Појам лингвокултуролошког концепта односи се на „одраз фрагмента националне слике света који се изражава кроз лексему” (Брагина и др. 2008: 86, према Драгићевић 2024: 64). Тај термин у српску лингвокултуролошку праксу уводи Р. Драгићевић, при чему издваја неколике критеријуме за његово препознавање. Кључним у диференцирању лингвокултуролошког од концепта у другим наукама (укључујући и когнитивну лингвистику) сматра вредносну маркираност лингвокултуролошког концепта. Он, дакле, садржи вредносне оцене говорника једног језика, њихове ставове, уверења и сл. (Драгићевић 2024: 64–66). Ауторка указује на и вишеслојност лингвокултуролошких концепата. Први у низу, фундаменталнији и универзалнији од осталих, назива базичним концептом, тј. константом.

„Такви појмови представљају, у ствари, базичне вредности, које су универзалне за све културе, а у њих спадају, на пример, *вечност, мир, ватра, вода, хлеб, реч, језик, вера, љубав, радост, воља, правда, истина, знање, наука, број, писмо, закон, човек, личност, душа, ум, савест, страх, туга*.” (Драгићевић 2024: 72).

Лингвокултурологија се, истакнуто је, бави искључиво вредносно маркираним концептима, који се у односу на когнитивне унеколико структурно разликују. Док се у језгру когнитивног концепта налази вредносно неутрална категорија – прототип, у центру је лингвокултуролошког концепта стереотип, културално маркирана категорија.³ Прототип који садржи вредносне оцене говорника једног језика, дакле, постаје стереотип (Драгићевић 2024: 73–75). У истраживању се, на темељу погледâ Р. Драгићевић (2024: 76–82), примењује наведено схватање стереотипа.

Испитивање стереотипа на лексичком плану подразумева испитивање интегралних јединица конотативног значења, тј. културалне конотације. Ми у нашем истраживању покушавамо да одемо и корак даље, да испитамо културалну конотацију већ експресивно обележене лексике, каква јесу еуфемизми.

³ Ауторка (2024: 75) илуструје примером: „чаша има прототип (а то је типична чаша), док плавуша има стереотип (а то је типична плавуша); чаша је когнитивни концепт, а плавуша је лингвокултуролошки концепт”.

Појму менталитета приступамо као категорији дубоке структуре свести, која зависи од социокултурних, језичких, географских и др. фактора и чини јединство и склад ума и душе народа (Маслова 2001: 39, према Драгићевић 2024: 27–28). У изградњи менталитета српског народа кључну улогу имају тзв. конститутивни митови (Драгићевић 2024: 28), попут косовског мита или светосавља, али и догађаји из новије савремене историје. Међу потоњим издвајамо искуства из оба светска рата (Исто), који су од нарочитог значаја за даљи ток нашега истраживања. Конкретно, Први светски рат, који је тематизован у роману *Године врана*.

Књижевно дело као извор за лингвокултуролошко истраживање

Роману *Године врана* приступамо као језичком ресурсу из којег ексцерпиремо еуфемистичне језичке јединице, чију ћемо културалну маркираност настојати да испитамо. Стога је за нашу лингвокултуролошку анализу значајан сам садржај посматраног књижевног дела.

Синиша Ковачевић спада у ред плодноносних савремених српских писаца. Његов стваралачки опус састоји се из драмских комада и романа. У романима се издваја историјски тематски круг, који се везује за амбијент рата – Првог и Другог балканског рата, као и Првог и Другог светског рата. Роман *Године врана* објављен је 2018. године. Припада реду историјских романа, а окосницу збивања чине ратне и прве послератне године Великог – Првог светског рата, дате кроз призму живописних ликова београдске породице Рајић и њихових судбина. Уједно, кроз њих, писац даје своје виђење тадашње друштвене стварности.

Роман се састоји из шездесет и једног поглавља, које приповеда свезнајући приповедач у трећем лицу. Писац диференцира говор ликова и говор приповедача, уносећи елементе различитих видова раслојавања језика – функционално, социјално и територијално раслојавање. Када је реч о избору лексике, поред неутралне лексике, посебно је интересантна употреба маркиране лексике, односно лексема са емоционално-експресивном вредношћу.

Реч-две о структурној и семантичкој реализацији еуфемизама у роману

Еуфемистично се значење у роману реализује као перифраза – у виду синтаксичке структуре – реченице, предлошко-падежне конструкције или пак, ређе, синтагме. Перифраза са еуфемистичном функцијом испуњена је изразитом емотивношћу и субјективношћу у перцепцији денотата (Ковачевић 2000: 163), на основу којих ћемо, очекује се, бити у могућности да распакујемо поједине сегменте њеног културалног пртљага.

Захваљујући стилематичности језичког израза, Синиша Ковачевић семантички богато, понекад на посебан, готово индивидуалан начин представља денотат, одсликава га (Ковачевић 2000: 162). У том се процесу аутор у највећем броју случајева служи механизмима првенствено појмовне метафоре, а потом и метонимије. Може се због тога извести напомена да се неће свако остварено еуфемистично значење у роману сагледавати из лингвокултуролошког угла. Другим речима, поједине метафоричке формације са еуфемистичним значењем представљају пре израз књижевног надахнућа аутора, идиосинкратичну одлику његове поетике⁴. Пажњу ћемо поклонити *универзалнијим* метафорама које се заснивају на колективном искуству друштвене заједнице и које су, као такве (према Кликовац 2004: 83–113), свој одраз нашле у језику (у полисемној структури лексема, пре свега).

Анализа корпуса

Приликом анализе корпуса издвојиле су се следеће лексичко-семантичке класе еуфемистичних образовања:

- Лексичко-семантичка класа ‘смрт’;

⁴ Ове би метафоре могле бити предмет стилистички усмереног истраживања.

- Лексичко-семантичка класа ‘старост’;
- Лексичко-семантичка класа ‘рат и страдалништво’;
- Лексичко-семантичка класа ‘немаштина’;
- Лексичко-семантичка класа ‘телесно: делови тела код жена, физиолошки процеси и стања, сексуални односи’ и
- Лексичко-семантичка класа ‘посредна и непосредна карактеризација људи’.

У наставку се поклања пажња свакој од наведених класа. Уз поједине, настоји се приказу фрагмената представе о женском и мушком полу у српској (после)ратној друштвеној заједници, који су уткани у семантички садржај еуфемистичног слоја лексике у роману.

Лексичко-семантичке класе ‘смрт’ и ‘рат и страдалништво’ посматрамо као лингвокултуролошке концепте. Преостале четири лексичко-семантичке групе схватамо као културално маркиране лексичке јединице.

Лексичко-семантичка класа ‘смрт’

У роману се крај живота, тј. смрт еуфемизује у следећим примерима:

Сметало му је што *она не лежи с миром који заслужује*, што је обасипана изметом и буком, што су јој и та *посмртна дангуба* и спокој ускраћени и отети од те летеће циганије и багрзије (187)⁵; Жена ти се *још није оладила*, довео си ону швапску полегушу (189); Легла је пажљиво, да ништа на себи не изгужва, нестрпљива да сазна иде ли у *сан без снова* или је *ово овде одсањала* (212).

Глаголима *лежати* и *оладити* се, синтагмама *посмртна дангуба* и *сан без снова* у роману се еуфемизује крај живота. Смрт јесте апстрактан феномен, људима недокучив, али и табуизиран, у домену непријатних осећања. Зато се његово именовање ублажава метафоризацијом. У примерима су посредни конкретне представе о сну и оријентацији у простору, као мотивишућим изворним доменима. Смрт се концептуализује или као хоризонтални, лежећи положај или као ледено, хладно стање. Најчешћа је пак концептуализација смрти као сна.⁶ Еуфемистични потенцијал посматране лексичко-семантичке класе заснива се на самој природи смрти – ова онтолошка појава међу људима изазива страх и зазирање (Георгијев 2015: 224).

Јасно је да страх од смрти није строго национални и да није својствен само српској лингвокултуралној заједници, већ је много ширег, цивилизацијског карактера. Та нас чињеница наводи на размишљање да би појам смрти требало сврстати у тзв. слој концепата константи (Драгићевић 2024: 72), слој фундаменталнијих и универзалнијих лингвокултуролошких концепата.⁷

Запазили смо и једну специфичност коју бисмо пре приписали пишчевом стилу него особеностима српске лингвокултуралне заједнице. Комплексна језичка јединица у примеру *ово овде одсањала* има функцију еуфемистичног представљања проживљеног живота. Аутор, према томе, не концептуализује само смрт као сан, већ и живот.

Лексичко-семантичка класа ‘старост’

⁵ У заградама се наводи број странице са које је пример ексцерпиран из извора.

⁶ Пример *лежати с миром* могуће је схватити и као подврсту метафоре СМРТ ЈЕ САН, јер је један од елемената сна прототипично хоризонтални положај тела.

⁷ Треба имати у виду и резултате неколиких контрастивних испитивања концептуализације појма смрти у српском и енглеском, тј. шпанском језику, који указују на значајне сличности у разумевању смрти као метафизичког феномена у српској и енглеској те шпанској култури (исп. нпр. Силашки 2011; Георгијев 2015; Георгијев 2020).

Старост се у роману еуфемизује на следећи начин:

[...] појавила се Катица Рајић, жена са осмехом. Овај пут без детета у рукама, али *са тридесетак година више на раменима* [→*тридесетак година старија*] (15).

Као хипотезу нудимо могућност да се у предоченом примеру старост концептуализује као ентитет који појединац носи у виду терета. Посреди би била појмовна метафора ГОДИНА ЈЕ ЕНТИТЕТ. Повећавање количине ентитета које појединац мора да понесе могуће је изједначити са повећањем броја година које он поседује – последично, оба представљају повећање терета. Зато би се рекло да се у језичкој слици света српског народа старост схвата као терет, што је показано и у другим лингвокултуролошким истраживањима (исп. нпр. Јовановић Ј. 2018; Шћеповић 2024). Одговор на питање зашто се у српској култури еуфемизује старост залази у домен психологије и лежи у асоцијативном повезивању старости са смрћу, болешћу, физичким пропадањем, умањеном радном способношћу и другим непожељним пратиоцима овог животног доба (Јовановић Ј. 2018: 279).

Лексичко-семантичка класа ‘рат и страдалништво’

Посматрају лексичко-семантичкој класи прилазимо као лингвокултуролошком концепту рат. На основу примера из корпуса, најчешће се на еуфемистичан начин представљају страдање и велике жртве које је српски народ преживео током Великога рата:

Кад су Живојин Рајић и његов син Богдан, мајор у причуви, *отишли у рат да се не врате*, уље на сликама још се није осушило (14); *Београд је био град у црнини, Србија земља црнине*, гробље се црнело од људи и гушило у буци грактања и нарицаљки (188); Сахрањивала је најмилије, али никад није, слава Богу, ишла за дечијим, белим сандуком, била је поштеђена сиромаштва и тешког рада, али не и бриге и неспокоја, пратила је у ратове и дочекивала их у сандуцима или окићене ордењем и пешкирима за победнике [...]. Све у свему, *животић као натрула поморанца* (200); То што је сахрањено у породичној гробници било је *нешто крви и меса*, помешано са малтером и самлевеном циглом [...] (208); Знао је да нико од присутних није повукао ланац којим је испаливана граната из Дебеле Берте, да кућа у Крунској шест вероватно није била на списку њихових грехова, да вероватно нико од њих није ни наредио *ватрено дејство*, узео координате, али он их је доживљавао као да су директно одговорни [...] (221); Гледала је у цегер на поду, сагла се да га узме. Опет су *речи имале укус стакла и леда* (43).

Може се као претпоставка изнети мишљење да ближе језгру овога концепта треба сместити и слој српског страдалништва у ратовима, као један од доминантнијих који је учествовао у изградњи српског менталитета. Разлог издвајања овога слоја лежи у историји српског народа, који је, без изузетка, био учесник бројних ратова светских, регионалних, државних и других размера. Очекивано је било, што је корпус и показао, да је у језичкој слици света српског народа креирана представа о многоструком страдању у ратовима. Потврду наведенога проналазимо и у *Обратном асоцијативном речнику српскога језика* (ОАРСЈ) где се на стимулусе који се тичу појединих елемената страдања лексема *рат* као асоцијација јавља укупно 192 пута: *терор* (67), *крвав* (60), *губици* (52), *крв* (13). Таквом фрагменту језичке слике

света говоре у прилог примери – *отићи у рат да се не врате; град у црнини, земља црнине*;⁸ *нешто крви и меса*.

Интересантно је еуфемистично образовање *животић* као *натрула поморанца*. Могуће је препознати концептуализацију живота као воћа, тј. метафору ЖИВОТ ЈЕ ВОЋЕ, из чега следи: ЖИВОТ ЈЕ ВОЋЕ → ВОЋЕ ЈЕ НАТРУЛО → ЖИВОТ ЈЕ НАТРУО. Воће које је натруло је, јасно, покварено, неупотребљиво и, као такво, безвредно. Пренесено на план апстракције, каква је живот, натруо живот је незнатан, несрећан, никакав, безвредан. Реченоме у прилог говори и деминутивни суфикс *-ић*, који доприноси на интензификацији значења (Јовановић В. 2010: 41).

Претпостављамо да нека од осећања која српска лингвокултурална заједница има према ратним фрагментима своје историје јесу туга и потиштеност због људских губитака те да је у национални карактер српског народа уткан садржај заједничких траума. Управо у дотичним менталитетским цртама можемо пронаћи разлоге за еуфемизацијом у овој лексичко-семантичкој класи. Аутор, употребом еуфемизама, на изванредан начин изражава самилост и емпатију према својим јунацима који, погођени ратним дешавањима, живе тешким и туробним животом (Шћеповић 2024: 81).

Лексичко-семантичка класа ‘немаштина’

У роману се немаштина, тј. сиромаштво еуфемизује у следећим примерима:

Разочарани сакупљачи дрвета разилазили су се незадовољни, *празних руку*, без дрвца барем за потпалу у промрзлим, одрвенелим прстима (9); Испричавам се још једном, опрости... Двије седмице смрдјет ћу на петролеј. Јесу ли они икада *чули за сапун*... -Какав сапун – рекла је Кавраница, помало разочарана мужевљевом тврњом, *хлеба немају* (49) [...].

Језичка слика света у сфери ‘немаштина’ открива о неповлашћеном и тешком материјалном стању српског живља у тематизованом временском одсечку. Лексичким спојевима *празних руку*, *не чути за сапун*, *немати хлеба* на еуфемистичан начин се у роману говори о сиромаштву. Осветљени су базични сегменти живота у којима се сиромаштво оцртавало, као што су лична хигијена и исхрана. Није случајност да се аутор користи управо спојем *немати хлеба*, јер се хлеб, показала су и друга лингвокултуролошки усмерена истраживања (Дражић 2022: 180), у нашој култури разуме као нешто неопходно за живот, као намирница која увек, а посебно у доба немаштине и глади, има нарочиту вредност.⁹ Овакво се схватање темељи на искуству да је човек који нема новца чак ни за хлеб веома сиромашан (Кнежевић 2021: 75).¹⁰

Лексичко-семантичка класа ‘телесно: делови тела код жена, физиолошки процеси и стања, сексуални односи’

У оквиру ове класе коментаришу се најпре еуфемизми који се тичу делова тела код жена, као и њиховог учешћа у физиолошким и интимним процесима. Потом се представљају и примери, тачније пример, еуфемизама који се тичу мушкараца у истим процесима.

⁸ У људској је природи исконско зазирање од таме, што се осликава и у језику. Црна боја се, зато, схвата као она која доноси, слуги – симболизује несрећу (Гортан-Премк 2004: 101).

⁹ Схватањем хлеба као неопходне, суштинске хране проткан је израз *требати (некоме) као парче хлеба*, који има значење ‘бити (некоме) неопходно потребно’ (РСЈ: 1436).

¹⁰ О хлебу као једној од упоришних категорија српске културе исп. *Хлеб у српском језику, књижевности и култури* (Ковачевић 2021).

Имала је на себи [→ менструацију]; Није вас осмудила? -Како то мислите? Јулију обли блага румен. Љубинка је настављала, једнако тихо и једнако одлучно. И мангупски. -*Је л' баштица остала цела?* (21); Љубинка јој је испричала како се кући вратила потпуно осмуђена, само са бедним остацима онога што треба да сакрије стид, како је више од два месеца требало да *шумарак поново олиста* (21); Кад се *врећа одријешу*, испадаће једно по једно, нећете је стић завезат (56); И Мина је, како ју је посрбљено назвао комшилук, након синовљевог рођења одлучила да “*закључа дућан*” и престане да рађа [...] (207); Подизала га је усамљена, њен се *удовички учкур* након мужевљеве смрти ниједном није одвезао [...] (214); Постратовске курвице [...] узимале су јефтине собичке у дворишним партајама у сокачићима око Саборне, *легале на леђа* за слојањен ћевап и колико се попије, ако падне и неки динарчић (266).

Лексемама *баштица* и *шумарак* се на метафоричан начин, стављајући у први план бујност и плодност, схвата женски полни орган. У блиској вези са тим су и примери *одријешити врећу*, *закључати дућан* и *одвезати удовички учкур*. Уочава се тежња да се материца концептуализује као ентитет (*врећа*, *дућан* или *учкур*) који функционише по принципу отварања и затварања. У еуфемистичном изразу *имати на себи* посреди је архаично именовање менструације као физиолошког процеса код жена. У његовој основи лежи елипса, захваљујући којој је избегнуто исказивање суштине поруке, али је жена представљена као обележена јединка на основу свога тренутног физичког стања.

Насупрот наведеним стоји пример *легати на леђа* где се посредством метонимијске формуле ПОДДОГАЂАЈ ЗА ДОГАЂАЈ представља женино учешће у сексуалном односу.

Примери са еуфемизмима за делове тела и процесе код жена дати су из субјективне, и то мушке перспективе.¹¹ Запажамо, стога, да аутор роман прожима елементима устаљене патријархалне норме која строго табуизира женску сексуалност. Присутни су у језичкој слици света српског народа и веома изражени стереотип о женској моралности, као и оштра поларизација у осликавању женске сексуалности – чедност : развратност. На основу корпуса открива се фрагмент језичке слике света у којој се према моралним кодексима заједнице типична жена замишља као чедна, смерна, верна. Женине се вредности, примећујемо, доминантно одређују у оквирима њеног односа са мушкарцем. Интересантно је да је у ОАРСЈ управо асоцијација *жена* прва по фреквентности (210) на стилумус *муж*, док обрнуто није потврђено.¹²

Занимљиво је осматрити пример еуфемизације из ове лексичко-семантичке класе који се односи на мушкарца:

Није Живојин био без искуства, жене су волеле лепе људе, у униформама нарочито, знао је понекад ноћу да *развеже прегачу са дежурне болничарке*, да *сврати код неке дорђолске удовице или пуштенице*, да *сачека преко пута службеног улаза у театар* [...] (224, 225).

На основу метонимије ПОДДОГАЂАЈ ЗА ДОГАЂАЈ у примеру се на еуфемистичан начин представља сексуална активност мушкарца. Упоређујући метонимијски засноване примере еуфемизације жене и мушкарца у интимном односу, дошли смо до интересантног запажања. Улога жене у интимном односу је, на основу употребљеног глагола *легати*, знатно пасивнија од мушкарчеве, која је потцртана глаголима акције – *развезати*, *свратити*, *сачекати*.

¹¹ Да је реч о мушкој перспективи говори у прилог и мала вероватноћа да би жена икад на овакав начин квалификовала разматране појаве, које је се, као припадника женског пола, директно тичу.

¹² Најчешће асоцијације на стимулус *муж* су: *веран*, *зет*, *вољени*, *таст*, *ташта*. На стимулус *мушкарац* најчешће асоцијације су: *страстан*, *лепотан*, *муж*, *Балкан*, *груб*.

Рекло би да је у том чину мушкарац схватан као актер, а жена као пацијенс. Још је једна појава вредна коментарисања, а то је неутралан став који аутор има према мушкој појачаној сексуалној активности. На њу се, за разлику од женске,¹³ у роману гледа, чини се, без осуђивања и неодобравања. Такво стање одговара ситуацији у савременој српској лингвокултуралној заједници – женама се замера испољавање сексуалности, док се мушка сексуалност не сматра негативном особином (Јовановић Ј. 2018; Шћеповић 2024).

Лексичко-семантичка класа ‘посредна и непосредна карактеризација људи’

Оцењивање људи на основу моралних и психичких особина чест је начин исказивања личног става према њиховим поступцима и понашању, а темељи се или на општој оцени шта је добро, а шта лоше или на оцени конкретног поступка. На основу тих оцена могуће је продрети у део језичке слике света и тога шта се схвата исправним, високо моралним, пожељним итд. (Шћеповић 2024: 25).

Ја сам ту *пета нога на столици*. Баба. (18); Хтела је што пре код својих у Бечкерек или Меленце, овде се осећала као *пети точак на колима*, у туђим хаљинама и туђем вешу, за туђим асталом, са туђим парчетом хлеба у руци [...] (105); Обратио јој се благо и покровитељски, тешко да је за девет година брака два-три пута *подигао глас на њу*, без обзира што су у то време Бечлије знале да *подигну руку* на жену [...] (48); Не наздрављам онима који су до јуче пуцали на нас а сад су *подвили репину* [...] (44); Кладим се, капетане, да у овој *скандал чорби* има *ваше мирођије* (223); Поново би Мијат, са приметно мањим педагошким стрпљењем, објашњавао да су и она и Алојз католици, да је развод немогућ, она би понављала да је немогуће не моћи се развести од убице, Тамнавац покушао да кроз *девет закључаних капија заљубљеног мозга* провуче чињеницу да је свако ко није правоснажно осуђен невин [...] 243; Само будала *меће главу у торбу* да би се курчила увече у кафани (7).

Еуфемистично је значење у овој лексичко-семантичкој групи исказано лексичким јединицама – *пета нога на столици*; *пети точак на колима*; *подићи глас*, *подићи руку*; *подвити репину*; *у складал чорби* има *ваше мирођије*; *девет закључаних капија заљубљеног мозга*; *метати главу у торбу*.

Доминантно се еуфемизују негативне особности у вези са човеком, а од културалног значаја може бити указивање на три примера. Најпре *повити репину*, у којем препознајемо метонимијску формулу НАЗИВ ПОСЛЕДИЦЕ → УЗРОК (подвити реп → уплашити се). Поменуто се метонимија затим креће ка метафори СТРАХ ЈЕ УКРОЋЕНА ЖИВОТИЊА. Реч је, дакле, о надовезивању метафоре на метонимију, што представља метафтонимију.¹⁴

Овај нам пример открива да се у језичкој слици света српске лингвокултуралне заједнице од мушкарца очекује да буде храбар и јаког карактера, а да се понашање које је у супротности са поменутиим негативно оцењује. Говорење о човековом понашању у терминологији која се превасходно односи на животиње имплицира унижававање, деградацију. Еуфемизмима *подићи глас*, *подићи руку* одсликава се мушкарац – љутит, преке нарави. У српској лингвокултуралној

¹³ Исп. нпр. презрив став у примеру: *Постратовске курвице [...] узимале су јефтине собичке у дворишним партајама у сокачићима око Саборне, легале на леђа за слојањен ђевап и колико се потије, ако падне и неки динарчић* (266).

¹⁴ Термин *метафтонимија* осмислио је Л. Хосенс 1990. године. Више о поменутој појави в. Драгићевић (2007: 163–174).

заједници се, чини се, код мушкараца често испољава менталитетска црта агресивности (Јовановић Ј. 2022: 389).

Трећи културално интересантан пример јесте *девет закључаних капија заљубљеног мозга*, у чијој се основи налази стереотип о заљубљеном појединцу који је неспособан за рационално размишљање, а посреди је метафора НЕСПОСОБНОСТ РАЦИОНАЛНОГ РАЗМИШЉАЊА ЈЕ ЗАКЉУЧАНА КАПИЈА.

Закључна разматрања

У истраживању смо настојали да садржају савременог књижевног дела приступимо као ресурсу за лингвокултуролошки усмерено истраживање једног слоја лексикона. Као што смо и очекивали, роман је прожет многим књижевним сликама које су због природе истраживања остале ван његових оквира, али се, поред њих, издвајају и поједине универзалије које су у истраживању посматране. Резултати до којих смо дошли јесу у сагласности са другим лингвокултуролошким истраживањима заснованим на материјалима савременог српског језика (исп. Јовановић Ј. 2018; Јовановић Ј. 2022; Шћеповић 2024) и говоре да постоје одређене вредности које бивају предмет оцењивања, а потом и еуфемизације од стране српске лингвокултуралне заједнице. То су, без изузетка, вредности које се тичу човека и утичу на његов живот, мењајући га у позитивном или негативном смеру. Рекло би се да су, на основу корпуса, централне теме еуфемизације – смрт, а са њом у блиској вези и теме старости, рата и сиромаштва, и, на другој страни, еуфемизација сегмената човековог физичког и менталног света – појединих делова дела, стања, процеса и поступака.

Могуће је приметити и обресе менталитета српског народа. Уочена је врло изражена опозиција мушкарац : жена¹⁵ у сфери ‘сексуалност’, у коју је уткана менталитетска црта патријархалности српског народа, те, у том смислу, наклоњенији однос према мушкарцу.

Испитујући еуфемистичну номинацију човека, појединац превазилази границе науке о језику и залази у домене културологије и психологије. Оваква и слична,¹⁶ насушно потребна истраживања, могу пружити увиде у систем вредности и фрагменте језичке слике света говорника српског језика, те указати на културалне националне посебности, али и на универзалне духовне категорије у оквиру којих се човек оцењује (Јовановић Ј. 2018: 642). Научно је подстицајно бавити се еуфемизацијом као језичким феноменом, јер у томе процесу можемо доћи до вредних закључака о карактеру и менталитету његових говорника, о стереотипима и колективним уверењима.

Извор

Синиша Ковачевић, *Године врана*, Vukotić Media, 2022.

Литература

- Бартмињски 2011:** Јежи Бартмињски, *Језик – слика – свет*, етнолингвистичке студије, приредио Д. Ајдачић, превела М. Бјелетић, Београд: SlovoSlavia.
- Бугарски 1997:** Ранко Бугарски, *Језик у контексту*, Београд: Чигоја штампа.
- Бугарски 2005:** Ранко Бугарски, *Језик и култура*, Београд: Чигоја штампа.
- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

¹⁵ Према наводима Р. Драгићевић (2024: 32, 33) академик Душан Ковачевић осветлио је двадесет најважнијих српских подела, између којих издваја и управо наведену: мушки – женски Срби.

¹⁶ Као извор за испитивање међуутицаја еуфемистичне лексике и културе може се користити нпр. и лексика са еуфемистичним набојем ексерпирана из општих речника српског језика.

- Георгијев 2015:** Табуи и еуфемизми као пример когнитивног културног модела: смрт у српском и шпанском језику, *Наслеђе* 30, 221–230.
- Георгијев 2020:** Ivana Georgijev, *Kulturološke konceptualizacije smrti u srpskom i španskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Гортан-Премк 2004:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дешић 1990:** Милорад Дешић, *Из српскохрватске лексике*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2024:** Рајна Драгићевић, *Лексиколошка лингвокултурологија*, Нови Сад: Матица српска.
- Дражић 2022:** Јасмина Дражић, *Приступи проучавању значења речи*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Јовановић В. 2010:** Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић Ј. 2018:** Јована Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*, докторска дисертација.
- Јовановић Ј. 2022:** Јована Јовановић, *Стереотип о Балкану и Балканцима у српској језичкој слици света*, *Књижевност и језик* LXIX/2, 377–394.
- Кликовац 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кнежевић 2021:** Божица Кнежевић, *Концепт лексеме хљеб у српском језику, Значај српског језика за очување српског културног идентитета II. Хљеб у српском језику, књижевности и култури* (ур. Милош Ковачевић), радови са научног скупа „Српска књижевност као основа српског језика”, одржаног у Андрићграду 2–4. октобра 2020. Андрићев институт: Андрићград – Вишеград.
- Ковачевић 2000:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2021:** Милош Ковачевић (ур.), *Значај српског језика за очување српског културног идентитета II. Хљеб у српском језику, књижевности и култури*, радови са научног скупа „Српска књижевност као основа српског језика”, одржаног у Андрићграду 2–4. октобра 2020. Андрићев институт: Андрићград – Вишеград.
<https://www.andricevinstitut.org/%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%9A%D0%B0/>
- ОАРСЈ:** Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српског језика*. Део 2, Од реакције ка стимулусу. Београд: Београдска књига, 2011.
- РСЈ:** *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Сеничкина 2008:** Елена Сеничкина, *Словарь эвфемизмов русского языка*, Москва.
- Силашки 2011:** Nadežda Silaški, *Metaphors and euphemisms – the case of death in English and Serbian*, *Filološki pregled* 38(2), 101–114.
- Стефановић 2012:** Марија Стефановић, *Језичка слика породице у руском и српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стојановић 2021:** Милица Стојановић, *Еуфемизми и њихова обрада у савременим речницима српског језика*, Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу актуелних проблема* (стр. 223–238), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Шекеровић 2024:** Александра Шекеровић, *Примена квалификатора еуф. у Речнику српског језика* (2018): критичка анализа. Тематски зборник радова с међународног научног скупа *Лексикографски сусрети* 1, Београд: Филолошки факултет.
https://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?lang=en&pt=eb_ser&issue=lexicog_meet-2024-1&i=5
- Шипка 2011:** Данко Шипка, *Речник опсцених речи и израза*, Нови Сад–Београд: Прометеј, Корнет.
- Штрбац и Штасни 2022:** Гордана Штрбац и Гордана Штасни, *Слика природе у српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Шћеповић 2024: Јована Шћеповић, *Експресивна лексика у говору Драгачева са околином* – лингвокултуролошки приступ, докторска дисертација.